

Impact Factor-8.575 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

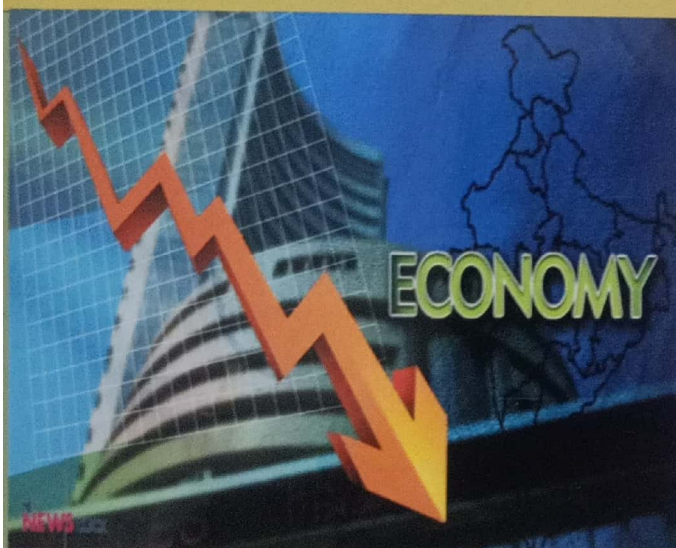
Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

December-2022

ISSUE No - (CCCLXXX.) 380-C

75 Years of Indian Economy: Opportunities and Challenges

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social

Research & Development

Training Institute Amravati

Executive Editor

Dr. M.N. Kolpuke

Principal

Maharashtra Mahavidyalaya,

Nilanga Dist. Latur

Editor

Dr. Shesherao S. Devnalkar

Head, Department of Economics,

Maharashtra Mahavidyalaya,

Nilanga Dist. Latur

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

17	Strategies in Derivatives Market	Dr.Ritesh Bajranglal Vyas	71
18	CREW : Pathway To Weed- Out Library Collection	Minakshi Baburao Bondge	74
19	A Study on Innovative Instruments of Services Sector In Indian Economy with reference to E-Banking Services	Dr. Kashide S.S	76
20	A Study on Critical Analysis of Indian Economy and Impact of Developing Nation	Mr. Ajay Dagadu Kate	80
21	FDP And Needs Recalibration	Dr. Chavan Ashok Daulatrao	85
22	Analytical Note on the Status of Agriculture in the Indian Economy	Dr. Sagar S. Kondekar	91
23	Growth and Future Prospects of the Service Sectors in the Indian Economy	Surabhi M. Raul , Dr. Balaji Suryawanshi	97
24	Causes and Solutions of Poverty in India	Dr. Rajesh Gaidhani	101
25	Role of Agriculture sector in covid 19 pandemic	Kiran Umakantrao Choudhary	105
26	Review Of Five Year Plan In India	Dr.Sunil Kumar Vishwanath Mulge	107
✓ 27	जागतिकीकरण : समकालीन समाज आणि चंगळवाद	डॉ. हंसराज दत्तात्रय भोसले	115
28	भारतीय अर्थव्यवस्था आणि बेरोजगारी	फावडे पृथ्वी बालाजी	119
29	ग्रामविकास - शासकीय पॅकेजपेक्षा कायमची उपाय योजना हवी	प्रा.डॉ. बिडवे बाळासाहेब नागोराव	122
30	मराठवाडा विभागातील जिल्ह्यांच्या लोकसंख्येचा तुलनात्मक अभ्यास	प्रा. प्रार्थना कसबे , प्रा. डॉ. बी.पी.गाडेकर	125
31	पंडित जवाहरलाल नेहरूंच्या काळातील अर्थव्यवस्था एक अभ्यास (१९५१ ते १९६४)	डॉ. बालासाहेब बाबुराव टेकाळे	129
32	जागतिकीकरणाचा भारतीय कृषी क्षेत्रावर होणारा परिणाम	डॉ.चारुशिला विजयराव पाटील	132
33	स्वातंत्र्यानंतर महिला सबलिकरणाच्या संदर्भातील सरकारी योजनाचा आढावा	पल्लवी दाजी वाघ , प्रा. डॉ. शिवाजी पाते	135
34	भारतीय कृषी व्यवसायासमोरील समस्या आणि उपाययोजना	राहुल व्यंकटराव , प्रा डॉ. डी. बी. कोनाळे	140

जागतिकीकरण : समकालीन समाज आणि चंगळवाद

डॉ. हंसराज दत्तात्रय भोसले

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग, महाराष्ट्र महाविद्यालय, निलंगा. १९७० १६४४९१, hansb110378@gmail.com

प्रस्तावना -

जागतिकीकरणाची समकालीन पार्श्वभूमी -

दुसऱ्या महायुद्धानंतर १९७०च्या दशकापर्यंत राज्य आणि अर्थव्यवस्था निर्माण झाल्या. शिक्षण, आरोग्य, रोजगार यांच्यावर जास्त भर दिला गेला. या काळात कुठलंही मोठं आर्थिक अरिष्ट युरोप किंवा अमेरिका या देशात आलं नाही. या काळात भांडवलशाही असली तरी, तिला माणुसकीची झालर होती. उद्योगात नफा होता, पण तो वाजवीपेक्षा जास्त नव्हता. तो उद्योगातून मिळवलेला होता. सट्टेबाजीने मिळवलेला नव्हता. तो अब्बा च्या सव्वा नव्हता. या काळात अर्थव्यवस्थेचा विकासदर भरमसाठ नसला तरी बेकारी आटोक्यात होती. शिवाय गरीब श्रीमंत दरीही प्रचंड वाढलेली नव्हती. त्यामुळे मनोविकाराचे प्रमाणही प्रचंड वाढलेलं नव्हतं.

या काळातच विशेषतः १९६० - १९७० च्या दशकातून काही प्रगतिशील चळवळी पुढे आल्या. प्रस्थापित समाज व्यवस्थेत कशा तऱ्हेने राहायचं, वागायचं, कोणती नीतिमूल्य पाळायची, औपचारिक कपडे कसे घालायचे, कुठलं संगीत ऐकायचं, कशी नोकरी करायची वगैरे गोष्टी त्यांनी समाजाला शिकवल्या होत्या. पण १९६०च्या दशकातल्या प्रस्थापितांच्या विरुद्ध या प्रगतिशील चळवळींनी सगळ्या प्रस्थापित गोष्टी नाकारायला सुरुवात केली. या चळवळीत तरुणांचा सहभाग मोठा होता. हे लोण अमेरिकेत प्रथम सुरू झालं; मग ते युरोपात गेलं. बघता बघता ते जगभर पसरलं! त्यात बीटल्सचं संगीत होतं; हिप्पी चळवळ होती. स्त्री मुक्तीची चळवळ, लैंगिक स्वातंत्र्याची चळवळ, अशा चळवळी ही पुढे निर्माण झाल्या. राहायचे, जगायचे जे नियम या प्रस्थापित समाज व्यवस्थेने घालून दिले होते. तेच या तरुणांना मान्य नव्हते. केस वाढवणे, चित्रविचित्र कपडे घालून फिरणं, राहणं लग्न न करतात एकत्र राहणं वेगळ्या तऱ्हेचे संगीत ऐकणं युद्धाला विरोध करून शांतीचा संदेश पोहोचवणं; एकूणच कलह, व्यक्तिवाद यापेक्षा सहजीवन आणि सहिष्णुता याचा पाठपुरावा करणं; त्यासाठी पौर्वात्य संस्कृतीचा शोध घेणं वगैरे अनेक गोष्टी या काळात सुरू झाल्या. हे जीवनाबरोबरच एका तऱ्हेचे प्रयोग होते. मग काहीनी ड्रग घ्यायला सुरुवात केली. आम्ही ठराविक तऱ्हेनेच का जगावं, वागावं असा त्यांचा प्रश्न होता. पण कित्येकदा हे विचार अराजकीय होते. ती कुठलीही राजकीय विचारसरणी ठामपणे मांडत नव्हते. त्या काळच्या भांडवलशाहीला त्यांचा विरोध असला तरी त्यांना कम्युनिस्ट राजवटीही जाचक वाटत होती. फ्रान्स मध्ये १९६८ साली विद्यार्थ्यांचा एक उठाव झाला. कोहन बेंडीट हा त्यांचा नेता होता. काही काळ तर हे विद्यार्थी शहरच ताब्यात घेतात की काय असं वाटत होतं. पण त्यांच्या मागे ठाम राजकीय भूमिका, स्पष्ट उद्दिष्ट आणि संघटनात्मक कौशल्य नसल्याने ती चळवळ फिसकटली.

जवळ जवळ दशकभर जीवनाबरोबरच हे वेगवेगळे प्रयोग करून बघितल्यावर ही चळवळ शमली आणि प्रस्थापितांत मिसळून गेली. पण यामुळे एक गोष्ट मात्र घडली. ती म्हणजे या प्रस्थापितांविरोधीच्या चळवळीच्या पीछेहाटीनंतर १९७० च्या दशकाच्या शेवटापासून एक पोकळी निर्माण झाली होती. दुसऱ्या महायुद्धानंतरची कल्याणकारी, केन्सवादी विचारसरणी, त्यानंतरची प्रस्थापितांविरोद्धीची बंडाळी आणि आता काय?

असं वाटायला लागलं होतं. आणि बरोबर हीच पोकळी "अर्थशास्त्रामध्ये मुक्त अर्थव्यवस्थेने आणि संस्कृतीमधील चंगळवादाने" भरून काढली.

या प्रस्थापिताविरुद्ध चळवळीतील कित्येक शिलेदार पुढे या नव्या अर्थव्यवस्थेचे आणि संस्कृतीचे भाग बनले. त्यातले कित्येकजण मोठ्या जाहिरातींच्या इतर कंपन्यात मोठ्यापदावर अधिकारी बनले. त्यांना 'बोबोज' किंवा 'बूर्जवा बोहेमियन्स' असं म्हणत. ते मुळातच सृजनशील आणि हुशार असल्यामुळे तिथेही यशस्वी ठरले.

आजही जाहिरातींच्या किंवा फॅशनच्या जगातले कित्येक लोक चित्रविचित्र कपडे घालणं, रात्री ही काळे गॉगल्स लावणे, लांब केस, दाढी ठेवणं, कानात डूल, अंगावर गोंदणं, वेगळ्याच तऱ्हेने वागणं, एका तऱ्हेचा सारकेंस्टिक विनोद सतत वापरणं हे प्रस्थापितविरोधाची बाह्यरूपं सतत दाखवत असतात.

जागतिकीकरणाच्या सुरुवातीची वरील पार्श्वभूमी समजून घेतल्यावर जागतिकीकरणामुळे समकालीन समाजाच्या चंगळवादाची सुरुवात कशी झाली ते समजून घेण्यासाठी प्रस्तुत ठिकाणी समकालीन समाजाची काही व्यवच्छेदक लक्षणे असतात. त्यामध्ये कालानुरूप बदल होत असतो. ते ही संक्षेपाने समजून घ्यावे लागेल. कोणत्याही समाजाच्या व्यवच्छेदक लक्षणांमध्ये मुख्यतः १. राज्यव्यवस्था, २. अर्थव्यवस्था आणि ३. समाजव्यवस्था, या तीन घटकांचा समावेश केला जातो. त्यापैकी समाजव्यवस्था या घटकात मुख्यतः साहित्य, कला, क्रीडा, मनोरंजन व सामाजिक अंतरसंबंधाचा समावेश असतो. तर राज्यव्यवस्थे मध्ये राजेशाही (हुकूमशाही) सरंजामशाही, लोकशाही, अशा पैकी कोणत्यातरी एका प्रकारची असते. राजेशाही निरोगी असल्यास प्रजेचे रंजन, हित, कल्याण करणारे राहते. शेवटी राजेशाहीचे रूपांतर हुकूमशाहीत केव्हा होते, ते कळत नाही. सरंजामशाही हा कालांतराने लोकशाही कडे उक्तांत होण्याचा कमी अधिक काळाचा भाग असतो. अनेक पक्षांच्या स्पर्धात्मक निवडणूक व्यवस्थेतून प्रतिनिधी लोकशाही निर्माण होते. जेव्हा एकाच पक्षात (विचारांत) अंतर्गत स्पर्धा होऊन राज्य अस्तित्वात येते. त्याचे वरपांगी स्वरूप बहुलक लोकशाहीचे असले, तरी ती व्यवस्था केव्हा एका व्यक्तीची हुकूमशाही होते, हे लक्षात येत नाही.

उपरोक्त पद्धतीने राज्यव्यवस्था ठरल्यानंतर सामान्यतः भांडवलशाही आधारित लोकशाही व मिश्र तथा समाजवादी व्यवस्था असा व्यवहार दिसतो भांडवलशाही आधारित खुली बाजार व्यवस्था अर्थव्यवस्था असते. बहुपक्षीय स्पर्धात्मक निवडणुकीवर आधारित राज्यव्यवस्था व मुक्त, उपभोगवादी, अभिव्यक्ती व स्पर्धात्मक निर्मिती व व्यावसायिक स्वरूपांची समाज संस्कृती असते. चंगळवादी जगणं या समाजाची प्रवृत्ती असते.

१९८०च्या नंतर मुक्त अर्थव्यवस्थेचे वारे जोरात वाहायला लागले त्यातूनच वित्तभांडवलाची जगावर मक्तेदारी सुरु झाली. यालाच फायनान्शिअलायझेशनहे नाव रूढ होऊन दरम्याच्या काळात इंटरनेट च्या प्रसार-प्रचारामुळे वित्तभांडवल जगात कोठेही फिरू लागले. भारतात देखील शेअर बाजारात पैसे गुंतवले तर चिकार नफा मिळेल या उद्देशाने भरपूर पैसा गुंतवला जाऊ लागला. आणि भारतातील शेअर मार्केट वाढायला लागल्याचा परिणाम म्हणून सट्टेबाजी सुरु झाली. आणि झटपट श्रीमंत होण्याची स्वप्न भारतातील लोक बघायला लागले. मुक्त अर्थव्यवस्थेनंतर अधोगती होऊन गरीब - श्रीमंत दरी आणखीनच वाढली याच काळात मुक्त अर्थव्यवस्थेमुळे श्रीमंताचा आणि बड्या कंपन्यांचा फायदा झाल्यामुळे त्यांच्या ताब्यात असलेल्या आणि त्यांचा प्रभाव असलेल्या जगातल्या शेकडो, हजारो वृत्तपत्रांनी, चॅनल्सने सतत या व्यवस्थेचे गोडवे व्हायला सुरुवात केली. या व्यवस्थेमुळे निर्माण झालेली गरिबी आणि बेकारी, शेतीचं झालेलं वाटोळ, काहीच्या नफ्या करता आणि विशेषतः तेलासारख्या गोष्टीवर कब्जा मिळवण्यासाठी आणि आपली युद्ध सामग्री खपवण्यासाठी खोटी कारण देऊन केलेली युद्ध, त्यांत मेलेले लाखो लोक आणि बेघर झालेली कोट्यावधी लोक, पर्यावरणाची होणारी नासाडी या सगळ्याविषयी बातम्या छापणं जवळपास बंद केलं आणि जर बातम्या छापल्याच तर त्या सिणसणाटी असल्या तर त्या छापणं.

नव्वदच्या दशकात मुक्त अर्थव्यवस्थेमुळे आणि वाढणाऱ्या आयटी, बँकिंग, वगैरे सेक्टरमुळे एक 'चमको' वर्ग तयार झालातो श्रीमंत तर होताच, पण तो आणखी श्रीमतीची स्वप्न बघायला लागला. आणि प्रचंड चंगळवादी बनला. हा श्रीमंत वर्ग जगभर तयार होत होता. 'युज अँड थ्रो ची' संस्कृती वाढत चालली होती. चैनीच्या किंवा विनाशाच्या गोष्टीवरच प्रचंड पैसा खर्च व्हायला लागला. आणि आपण त्यालाच प्रगती म्हणायला लागलो.

या श्रीमंत आणि उच्च मध्यमवर्गाच्या गरजा प्रचंड जाहिरातबाजींनं, या व्यवस्थेने वाढवून ठेवल्या आणि मग त्या पूर्ण करण्यासाठी त्याचे उत्पादने सुरू झाली प्रचंड चैनीच्या किंवा विनाशकारी गोष्टींची फारशी गरज नव्हतीच पण त्या तयार करण्यासाठी प्रचंड रिसोर्सेस खर्च झाले प्रचंड प्रमाणात प्रदूषण निर्माण झालं अर्थव्यवस्थेचे केंद्रीकरण निर्माण झालं आणि रोजगार फारसा निर्माण झालाच नाही. आणि हे सगळ्या जगभर झाले. आज जगभर या प्रकारे या वस्तूवर खर्च होतो. त्यात सौंदर्यप्रसाधनं (अमेरिका) ४० हजार कोटी रुपये, आईस्क्रीम (फक्त युरोप) ५५००० कोटी रुपये, अत्तरं (फक्त युरोप -अमेरिका) ६०००० कोटी रुपये, पेट-फूड (युरोप अमेरिका) ८५००० कोटी रुपये, बिजनेस इंटरटेनमेंट (फक्त जपान) १७५००० कोटी रुपये, सिगरेट्स (युरोप) २५०००० कोटी रुपये, मद्य (फक्त युरोप) ५२५००० कोटी रुपये, युद्धसामग्री ३९,००,००० कोटी रुपये, हे आकडे काही विशिष्ट देशातले आहेत संपूर्ण जगाची आकडे यापेक्षा कित्येक पट आहेत.! हा खर्च इतका प्रचंड आहे की, जगातल्या युद्धसामग्री वरच्या खर्चाच्या फक्त १% रकमेमध्ये जगातील सगळे लोक शिक्षण घेऊ शकतील! पण तरीही ते होत नाही; याचं कारण म्हणजे युद्ध सामग्री निर्यात करून जगामध्ये कुठेतरी युद्ध घडवून आणल्याने अमेरिकन कंपन्यांना प्रचंड नफा होत असतो.

जगातले सगळ्यात श्रीमंत २०% लोक जगातल्या एकूण उत्पादनाच्या ७६% उत्पन्नाचा उपभोग घेतात, तर सर्वात गरीब २०% लोक जागतिक उत्पादनाच्या फक्त १.५% उत्पादनाचा उपभोग घेतात. हेच आकडे जगातल्या सर्वात १०% श्रीमंत आणि १०% गरीब लोकांविषयी अनुक्रमे ५९% आणि ०.५% आहेत.! यावरून या चमको जगातल्या हायवेज, मोटर गाड्या, मॉल्स, विमानतळ, ब्युटी पार्लर, फॅशनशोज, खेळाची मोठी मैदानं, मोठमोठे क्लबज पोहण्याचे तलाव, आलिशान हॉटिल्स अशा अनेक गोष्टी खऱ्या कोणा करिता आहेत हे उघड आहे. त्यांच्या उपभोगाकरता एवढी जगलं तोडली जाणं, जागांच्या एवढ्या किमती वाढणं, कामाचे एवढे तास वाढणं, कामाचं स्वरूप खालावणं, संघटित कामगार वर्ग वाढणं, गरिबी आणि बेकारी वाढणं हे सगळं होत राहिलं.

हा चंगळवाद सर्वात उच्चवर्णीय श्रीमंतासाठीच असतो. मोटारगाड्या, शीतपेये, अत्तरं अशा अनेक वस्तू तयार करायच्या, त्या उच्च वर्गाने (पंधरा ते वीस टक्के लोकांनी) खरेदी करून उपभोगायच्या, दर वेळी नवनव्या वस्तू खरेदी करायच्या आणि त्यामुळे पर्यावरणाचा ऱ्हास करायचा. प्रचंड यांत्रिकीकरण वापरणारे, फारशी रोजगार निर्मिती न करणारे, विकेंद्री करण्याऐवजी काही ठिकाणीच केंद्रीकरण करून, गर्दी करून, प्रदूषण वाढवून जागांच्या किमतीत वाढवणारे उद्योग निर्माण करायचे. आणि त्यात काम करणाऱ्या वरिष्ठ वर्गातल्या लोकांनीच त्या उत्पादनाचा उपभोग घ्यायचा. अशी ही अर्थव्यवस्था असते. या चंगळवादाचा पर्यावरणावर खूपच वाईट परिणाम होतो. दरवर्षी प्रगत जगात २०,००० कोटी कॅन्स, बाटल्या, डब्बे, कागदी कप आणि कार्टून्स फेकले जातात.!

समारोप :

मुक्त बाजारपेठेवर अवलंबून असलेल्या या समाज व्यवस्थेत बदल होणं शक्य नाही. बाजारपेठ ही अर्थशास्त्रात एक प्रचंड मोठी गोची आहे. ती म्हणजे त्यात उत्पादन हे मागणीप्रमाणे होतं. पण मागणी म्हणजे कुठल्याही वस्तूची फक्त गरज नसते. त्यामागे जर खरेदीक्षमताच नसेल, तर ती अर्थशास्त्राच्या दृष्टीने मागणी ठरत

नाही. सर्वसामान्यांना परवडतील अशा वस्तू तयार करण्यात बड्या कंपन्यांच्या नफा नव्हता. त्यामुळे फक्त मुक्त बाजारपेठेच्या नियमाप्रमाणे सर्वसामान्यांचे प्रश्न कधीच सोडवले जाऊ शकत नाहीत याला अपवाद म्हणून सी. के. प्रल्हाद यांचं 'द फॉर्च्यून टूट द बॉटम ऑफ द पिरॅमिड' किंवा महंमद युनूस यांचं 'ग्रामीण बँकेचे प्रयोग' हे खालच्या ७५% लोकांमध्येही बाजारपेठ निर्माण करून गरीबी हटवण्याचे मार्ग सुचवत होते. हे उपाय कितीही स्वागतार्ह असले तरीही, ते भारतासारख्या देशाचे प्रश्न समूळ नष्ट करू शकणार नाहीत हे सर्वश्रुत आहे.

भारतीय स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव साजरा करताना व्यवस्थेची ७५ वर्षे संधी आणि उपाय या विषयाच्या अनुषंगाने विचार करत असताना, एकीकडे भारताची लोकशाही मगनि सर्व क्षेत्रात झालेली प्रगती निश्चित सांगता येऊ शकेल, पण दुसरीकडे जागतिकीकरणामुळे अर्थव्यवस्थेत निर्माण झालेली विषमता, व असमतोल आणि श्रीमंत राष्ट्र आणि गरीब राष्ट्र यांच्यातीलदरीत प्रचंड वाढ झाली आहे. हेही प्रकषनि जाणवते. या मुक्त अर्थव्यवस्थेत जागतिकीकरणामुळे कित्येक देशातल्या कोट्यावधी लोकांची गरीबी तर हटली नाहीच ; उलट स्थानिक संस्कृतीही लोप पावत चालली. ही विषमता फक्त राष्ट्रांमधील राहिली नाही एक राष्ट्रातही गरीब श्रीमंतरी वाढतच गेली १९२० ते १९७०च्या दरम्यान ही दरी कमी होती पण ती आता प्रचंड वाढायला लागली आहे. १९८०नंतर हे जास्तच वेगाने वाढत आहे.

खरंतर सर्वांना संतुष्ट आणि सुखी करण्यासाठी आर्थिक वाढ होण्याची गरज असते. पण निओलिबरल अर्थव्यवस्थेत लोक असंतुष्ट आणि असमाधानी असले तरच ते जास्त वस्तू विकत घेतात आणि त्यामुळे आर्थिक वाढ होऊ शकते. त्यामुळे लोक त्यांच्याकडे सध्या जे आहे त्याविषयी असंतुष्ट कसे राहतील यासाठीच अनेक कंपन्यांचं मार्केटिंगचे खातं आणि जाहिरातीच्या कंपन्या झटत असतात. या व्यवस्थेत तुमच्याकडे किती वस्तू आहेत यातच एखाद्याचं यश मोजलं जात असल्यामुळे जेव्हा अनेक लोक दुखी होतात तेव्हाच काही सुखी होतात हे स्पष्ट आहे. खरंतर वेड्यासारख्या वस्तूंच्या मागे धावणारा चंगळवाद आपण नाकारला तर जगातले सर्वजण सुखात राहू शकतात. इतके रिसोर्सेस आणि इतकं तंत्रज्ञान आपणाकडे असताना जगात एवढे दारिद्र्य, बेकारी, प्रदूषण, युद्ध, गुन्हे आणि मनोविकार या सगळ्या गोष्टी असाव्यात, हाच या निओलिबरल व्यवस्थे मधला सगळ्यात मोठा परस्पर विरोध आहे. या सगळ्या गोष्टी असण्याची या व्यवस्थेला गरज असते. कारण चंगळवाद नसेल, सर्व जण साधेपणानं आहे त्यात समाधान मानायला लागले आणि गरजेपुरत्याच टिकाऊ वस्तू खरेदी करायला लागले तर मग वस्तू कोण खरीदनार? आणि तसं झालं तर ही अर्थव्यवस्था कोसळेल!

संदर्भासाठी ग्रंथ

१. विचारवंत आणि समाज (प्राचार्य डॉ. नागोराव कुंभार गौरव ग्रंथ)संपा. प्रा. अशोक चौसाळकर प्र. आ. ऑगस्ट

२०१५

२. शैमान चंगळवादाचे - अच्युत गोडबोले दहावी आवृत्ती २०२२, साधना प्रकाशन, पुणे